

ДЫСКУРСНЫ АНАЛІЗ У РЭЧЫШЧЫ ТЭОРЫІ КАМУНІКАЦЫІ

В. І. Іўчанкаў

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт,
вул. Кальварыйская, 9, 220004, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь,
diskurs03@mail.ru*

Разглядаюцца праблемы станаўлення дыскурснага аналізу, падставай для ўзнікнення якога сталі міждысцыплінарныя даследаванні ў тэорыі камунікацыі. Выяўлены яго сутнасныя характарыстыкі ў эвалюцыйным напрамку: тэкст – дыкурс – камунікацыя, што паспрыяе ўдасканаленню метадалогіі арганізацыі эфектыўнага медыйнага прадукту.

Ключавыя словы: тэкст; дыкурс; камунікатыўны акт; кагнітыўная тэорыя; аналіз.

DISCOURSE ANALYSIS IN LINE WITH COMMUNICATION THEORY

V. I. Iuchankau

*Belarusian State University,
9, Kalvariyskaya Str., 220004, Minsk, Republic of Belarus
Corresponding author: V. I. Iuchankau (diskurs03@mail.ru)*

The problems of the formation of discourse analysis are considered, the basis for the emergence of which became interdisciplinary research in the theory of communication. Its essential characteristics in the evolutionary direction are revealed: text – discourse – communication, which will contribute to improving the methodology of organizing an effective media product.

Key words: text; discourse; communicative act; cognitive theory; analysis.

Сістэмныя даследаванні ў рэчышчы тэорыі камунікацыі заканамерна прывялі да ўзнікнення міждысцыплінарных навук, базісным элементам якіх стаў прадукт інтэлектуальнай дзейнасці чалавека – тэкставыя і пазатэкставыя ўтварэнні. Тэкст як сродак камунікацыі ў комплексе ўнутрысістэмных сувязей стаў вывучацца параўнальна нядаўна.

XX стагоддзе ўвайшло ў гуманітарыстыку як даследаванне тэксту, што кардынальна памяняла вектар перспектывы філалагічнай

навукі – з структурнага на функцыянальны. Моўны факт, прэзентаваны ў камунікацыі, стаў разглядацца не з гледжаньня элементарнага складу, а з пазіцыі ўзаемаабумоўленасці і звязанасці ў сістэме тэксту. Пад лінгвістычным мікраскопам стаў разглядацца мастацкі твор, выяўляюцца яго індывідуальна-аўтарская спецыфіка, паводле гарызантальнага і вертыкальнага кантэкстаў стала адшуквацца сувязь яго з часам, прасторай і месцам. Вучоныя асабліваю цікавасць пачынаюць праяўляць да вывучэння тэкстаў сродкаў масавай інфармацыі, у якіх адсочваецца сацыяльная функцыя маўлення. Такім чынам журналісцкі твор паўстае як выразнік сацыяльнага дзеяння, камунікатыўная з’ява, што ўключае ў сябе і экстра- і інтралінгвістычныя структуры, фрэімы, ментальныя эпізоды і інш. У рэчышчы кагнітыўнай тэорыі ён – шматбацьцальны для вывучэння прадмет, у якім акумулююцца веды пра навакольны свет.

Мэтавае прызначэнне любога камунікатыўнага акту – інфармаваць, паўплываць і дасягнуць пэўнага ефекту (так рэалізуецца лакутыўна-ілакутыўна-перлакутыўны працэс). Для выканання названых функцый медыятэкст мае комплексны арсенал спосабаў і прыёмаў, накіраваных на дасягненне значанага ўплыву. Такім чынам пастулюецца заканамерная цікавасць да функцыянавання вербальных знакаў у маўленні, што на сёння з’яўляецца прадметам прагматыкі. У канцы 30-х гадоў XX стагоддзя Ч. Морыс, разглядаючы навакольны свет як суму знакаў, выдзеліў з семіётыкі семантыку, якая вывучала адносіны знакаў да аб’ектаў, сінтактыку – галіну навуковага інтарэсу пра міжзнакавыя адносіны і прагматыку, якая даследуе адносіны да вербальных знакаў, тэксту іх вытворцаў і стваральнікаў. Фарміраванне прагматыкі як галіны тэорыі камунікацыі пачынаецца з другой паловы мінулага стагоддзя пад уплывам ідэй Ч. Пірса, логіка-філасофскіх тэорый маўленчых актаў Дж. Осціна, Дж. Сёрля, З. Вандлера, прагматычнай тэорыі значэння П. Грайса, тэорый рэфэрэнцыі Л. Лінскага, П. Стросана.

Паводле тэорыі маўленчых актаў у якасці асноўных адзінак камунікацыі выступаюць не асобныя словы, сказы, а шматпланавыя па сваёй пабудове і вытворчасці пэўныя маўленчыя дзеянні (лакуцыі), якія выступаюць у якасці носьбітаў вызначаных пэўнымі ўмовамі камунікатыўных заданняў (ілакуцый) і накіраваны на дасягненне камунікатыўна-ўплывовага ефекту (перлакуцый). Дж. Сёрль дадае яшчэ адзін план – прапазіцыянальныя акты, якія падзяляюцца на акты рэфэрэнцыі (адносіны да свету) і акты прэдыкацыі (выказванні пра свет). Асноўная ўвага распрацоўшчыкаў тэорыі маўленчых актаў прыпадае на апісанне структуры ілакутыўных актаў і іх класіфікацыі.

Генералізуецца класіфікацыя, прапанаваная Дж. Сёрлем: асертывы (рэ-прэзентатывы), задача якіх паведаміць пра становішча спраў і падаць мяркуемую ісцінасную ацэнку; дырэктывы як пабуджэнне адрасатаў да пэўных дзеянняў; камісівы як паведамленне пра ўзятая на сябе пэўныя абавязальствы; экспрэсівы як выражэнне пэўнай псіхічнай пазіцыі ў адносінах да канкрэтнай сітуацыі; дэкларатывы, задача якіх паказаць на ўстанаўленне новага становішча спраў [2].

Адрозніваюцца прамыя (першасна перфарматыўныя) і непрамыя (пабочныя) маўленчыя акты. Прадметам апісання становяцца моўныя сродкі, у якіх выражаюцца ілакутыўныя мэты і функцыі, а таксама ўмовы камунікацыі. Аналізуецца паспяховая (удалая) рэалізацыя адпаведных ілакутыўных актаў (правілы прапазіцыйнага зместу). Дж. Сёрлем і Д. Вандэрвекенам распрацоўваецца ілакутыўная логіка [1]. Набыткі вучоных спрыяюць пранікненню пазнавальных маўленчых тэорый у практыку дыскурснага аналізу.

Семантычна арыентаваны і прагматычна арыентаваны напрамкі ў сучаснай тэорыі маўленчых актаў цесна змыкаюцца з дыскурсным аналізам. Даследаванне структуры маўленчых актаў вядзецца з пазіцый генератыўнай семантыкі Джэралда М. Сейдока, мадыфікацыі ў рэчышчы таксаноміі маўленчых актаў і іх трактоўка шырока вывучаюцца ў працах Д. Вундерліха, Т. Балмера, В. Брэнэнштуля, Д. Вандэрвекена, Д. Версурэна, Манфрэда Бірвіша, Жыля Факонье, Франсуа Рэканаты, Фэрэнца Кіфера, Вольфганга Мотча, Зено Вендлера, Анны Вежбіцкай, Г. Пачапцова, Ю. Абрэсяна, М. Нікіціна і нш. С. Дэнісам даследуюцца перлакуцыі. Кола праблем, якія ўваходзяць у рэчышча тэорыі маўленчых актаў, паказвае, наколькі моцны ўплыў яна аказвае на развіццё камунікатыўнай лінгвістыкі, дыскурснага аналізу, канверсацыйнага аналізу (асабліва на станаўленне нямецкай школы – аналізу размовы). На сёння тэорыя маўленчых актаў уключаецца ў лінгвістычную прагматыку. Гэтае дало грунт для ўключэння метадалогіі і дэфінітыўнага апарату апошняй у дыскурсны аналіз і кагнітыўную лінгвістыку.

Узгадаем, што асноваўкладальнікі дыскурснага аналізу пачыналі з даследавання тэкстаў праз прызму структуралізму (асемантычны дыстрыбуцыяналізм З. Харыса), трансфармацыйнай граматыкі, фармальна-лінгвістычнай логікі (кагерэнцыя і кагезія І. Гальперына). Дыскурсны аналіз на пачатку свайго станаўлення супадае са структуралісцкай арыентаванай граматыкай тэксту і нараджаецца ў лінгвістыцы тэксту. Не падлягае сумненню, што ў сваім сучасным праяўленні ён складваецца на базе функцыянальна-лінгвістычных плыняў, на што натураль-

ным чынам паўплывалі вучэнне пра камунікатыўна-прагматычныя мадэлі мовы і ідэі кагнітыўнай навукі. З гэтага часу ўвага даследчыкаў трывала праглядаецца ў аналізе дынамічнага характару дыскурсу не як статычнай камунікатыўнай з’явы, а як дынамічнага працэсу канструявання маўленчай рэчаіснасці рэпрадучэнтам / журналістам і працэсаў інтэрпрэтацыі рэцыпіентам / «чалавекам успрымальным» (Дж. Браун і Дж. Юл, Т. А. ван Дейк). У полі пераважнай даследчай цікавасці апынуліся пытанні ўліку пры аналізе прагматычных фактараў і кантэксту дыскурсу (рэферэнцыі, імплікатуры, прэсупазіцыі), кантэксту сацыякультурнай сітуацыі, ролі топіка і тэмы, інфармацыйнай рэляцыі (тэматычнае – рэматычнае), кагезіі і кагерэнцыі, канвенцыянальных ведаў (фрэймы, скрыпты, сцэнарыі, схемы, ментальныя мадэлі і інш.).

Статычная навука ў пазнанні мовы ішла раней ад структуры, тады калі дзейнасная (дынамічная, працэдурная) лінгвістыка (перш-наперш у выглядзе прагматыкі) ідзе ад чалавека, яго камунікатыўных мэтаў, ад камунікатыўных сітуацый, у якіх галоўным суб’ектам ён з’яўляецца, выступае ў якасці або ініцыятара, маўленчага лідара, або ў пацыёнскай ролі. Тады даследчык мае прастору для новага погляду на змест моўнага факта. Такім чынам, дынамічны пачатак закладзены, хутчэй за ўсё, не ў гатовым тэкставым прадукце, арганізаваным па законах маўлення, а ў актах інтэрпрэтацыі тэксту яго чытачом або даследчыкам. Ідучы ад тэксту, даследчык спрабуе рэканструяваць субстацыянальную і кагнітыўна-камунікатыўную сітуацыю, бо ў ім утрымліваецца шырокае кола кагнітыўных, прагматычных указальнікаў на каштоўнасці грамадства, сацыяльныя і духоўна-маральныя прыярытэты яго развіцця [3, с. 205].

Дыскурсны аналіз у рэчышчы сучасных даследаванняў арыентуецца на ўстаноўкі дзейнаснай парадэгмы. Мова ў ёй і анталагічна, і эпістэмічна ўключаецца ў камунікатыўнае вымярэнне, у якім з’яўляецца адным з найважнейшых інструментаў і найкаштоўнейшым прадуктам.

Библиографические ссылки

1. Searle J. R., Vanderveken D. Foundations of illocutionary logic / Cambridge: Universiti Press, 1969. 240 с.
2. Searle J. R. Speech Acts / Cambridge: Universiti Press, 1969. 256 с.
3. Ивченко В. И. Журналистика и дискурсный анализ СМИ как сферы научного познания // Журналистыка – 2013 : стан, праблемы і перспектывы: матэрыялы XV Міжнар. навук.-практыч. канф., 5–6 снежня 2013 г., Мінск / рэдкал. : С. В. Дубовік (адк. рэд.) [і інш.]. Вып. 15. Мінск : БДУ, 2013. С. 201–205.